

ΜΟΥΣΕΙΟ ΦΥΣΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

250579 - Natural Europe
CIP-ICT PSP-2009-3

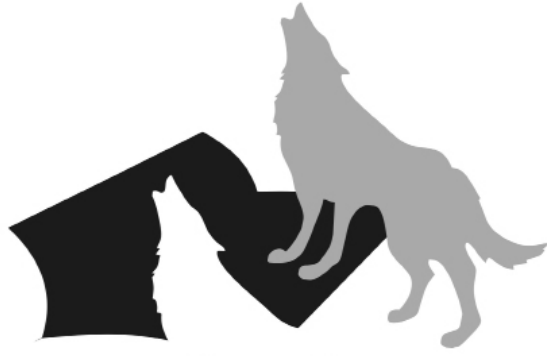

Ο Λύκος των Παραμυθιών
και ο Λύκος της Φύσης

**Ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα
για την προσχολική ηλικία**

Οδηγίες για τον εκπαιδευτικό

Ο Λύκος των Παραμυθιών
και ο Λύκος της Φύσης

Κείμενα-Σχεδιασμός-Παραγωγή:

Πανεπιστήμιο Κρήτης, Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης (ΜΦΙΚ),
Δρ Βορεάδου Αικατερίνη, Χατζηνικολάκη Ελένη, Εκπαιδευτικό τμήμα ΜΦΙΚ

Με τη συνεργασία των:

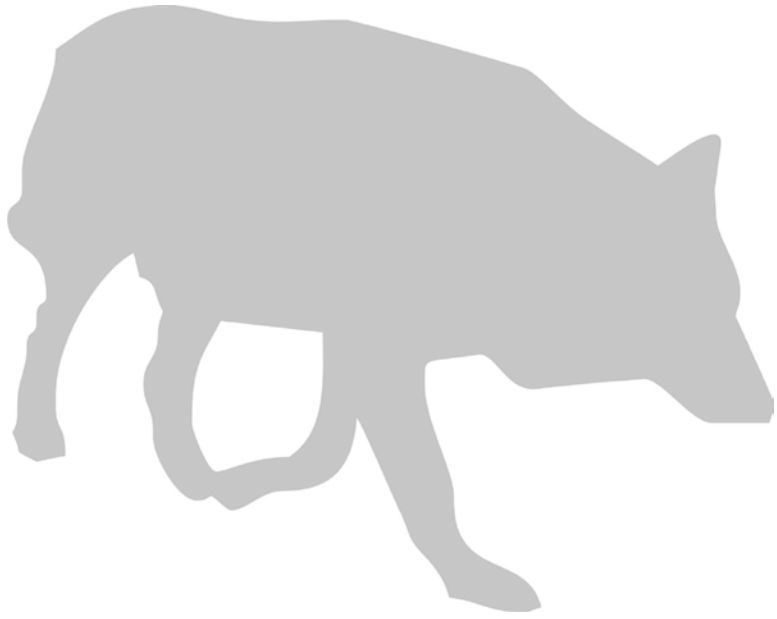
Δρ Αμπαρτζάκη Μαρίας & Δρ Κυπριωτάκη Μαρίας, καθ. του Παιδαγωγικού Τμήματος
Προσχολικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστημίου Κρήτης

Δρ Δεληκανάκη Νίκης, Σχολικής Συμβούλου 19ης Περιφέρειας Προσχολικής Αγωγής, Ν. Ηρακλείου

Copyright ΜΦΙΚ 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή-Στόχοι	7
Το παιδαγωγικό πλαίσιο του προγράμματος	8
Εκτιμώμενη διάρκεια	9
Προαπαιτούμενες γνώσεις των μαθητών	9
Αναγκαία υλικοτεχνική υποδομή – Προετοιμασία επίσκεψης στο ΜΦΙΚ	11
Στάδια υλοποίησης του προγράμματος	13
Υλικό επέκτασης για την τάξη	19
Βιβλιογραφία	29

Εισαγωγή - Στόχοι

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Ο λύκος των παραμυθιών και ο λύκος της φύσης» απευθύνεται στην προσχολική ηλικία και σχεδιάστηκε προκειμένου:

- οι προσφερόμενες γνώσεις αλλά και οι δραστηριότητες που παρέχονται να είναι απόλυτα προσαρμοσμένες στο παραπάνω ηλικιακό επίπεδο
- τα παιδιά να έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν σημαντικές ερευνητικές δεξιότητες, μέσα σε πλαίσια ενεργητικής μάθησης που εμπλέκει όλες τους τις αισθήσεις
- οι εκπαιδευτικοί να μπορέσουν να εμπλουτίσουν το συγκεκριμένο θέμα με μια σειρά ενδεικτικών διαθεματικών δραστηριοτήτων που ενώνουν σε ένα ενιαίο σύνολο το πρόγραμμα του σχολείου με το αντίστοιχο πρόγραμμα του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας Κρήτης (ΜΦΙΚ). Η σύνδεση της μουσειακής εκπαίδευσης με το σχολικό πρόγραμμα έχει δοκιμαστεί σε διεθνές επίπεδο και συμβάλει ώστε να δημιουργηθούν οι σύνδεσμοι επικοινωνίας μεταξύ σχολείου και μουσείου και το εκπαιδευτικό έργο του μουσείου να συνδεθεί με το εκπαιδευτικό έργο και την παιδαγωγική κουλτούρα του σχολείου.

Οι στόχοι του προγράμματος «Ο λύκος των παραμυθιών και ο λύκος της φύσης» αντλούνται από την ενότητα «Φυσικό Περιβάλλον και Αλληλεπίδραση» του ισχύοντος «Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών» (ΔΕΠΠΣ). Σύμφωνα με το νέο «Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου», οι στόχοι του συγκεκριμένου εκπαιδευτικού προγράμματος εντάσσονται στην ενότητα «Ζωντανοί οργανισμοί», στη μαθησιακή περιοχή των Φυσικών Επιστημών, συνδέονται όμως και με τους στόχους των μαθησιακών περιοχών «Περιβάλλον και Εκπαίδευση για την Αειφόρο ανάπτυξη». Παράλληλα «Ο λύκος των παραμυθιών και ο λύκος της φύσης» αποτελεί ένα πλαίσιο εφαρμογής γνώσεων και δεξιοτήτων από άλλες μαθησιακές περιοχές όπως είναι η Τεχνολογία, τα Μαθηματικά κ.ά. Επίσης, είναι συμβατό και με τα νέα προγράμματα σπουδών του Δημοτικού σχολείου.

Το πρόγραμμα αυτό έχει σημείο αφετηρίας συγκεκριμένες αντιλήψεις που έχουν δημιουργηθεί στην ανθρώπινη κοινωνία τις οποίες αντιπαραβάλλει με τα χαρακτηριστικά του λύκου ως άγριου ζώου προκειμένου να βοηθήσει στην αλλαγή της ανθρωποκεντρικής θεώρησης του λύκου ως «κακού ζώου». Η έμφαση δίνεται στα δεδομένα της πραγματικότητας που αφορούν στο είδος της τροφής του λύκου και στις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η μείωση του πληθυσμού του ή η μείωση των θηραμάτων του μέσα από την περιβαλλοντική καταστροφή.

Ο γενικότερος σκοπός του προγράμματος είναι να συμβάλει στην αλλαγή της ανθρωποκεντρικής θεώρησης του λύκου ως «κακού ζώου» και να βοηθήσει τα παιδιά να αντιληφθούν τη συμβολή του λύκου στη διατήρηση της φυσικής ισορροπίας και της βιοποικιλότητας.

Το παιδαγωγικό πλαίσιο του προγράμματος

Υπάρχουν τέσσερις κυρίως στόχοι όσον αφορά την παιδαγωγική προσέγγιση που υιοθετούν τα προγράμματα στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης:

- α) την αύξηση του χρόνου συνεργατικής μάθησης: Οι μαθητές ενθαρρύνονται να συνεργαστούν, να μιλήσουν ο ένας στον άλλο, να ανταλλάξουν ιδέες και να αναζητήσουν μαζί την απάντηση ή λύση σ' ένα πρόβλημα
- β) τη μείωση του χρόνου κατά τον οποίο ο/εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί για να δείξει κάτι στα παιδιά, για να τα βοηθά, για να προσφέρει έτοιμες γνώσεις ή να σχεδιάζει κάθε βήμα της δραστηριότητας
- γ) την αύξηση της συνδυασμένης χρήσης ποικίλων πηγών πληροφοριών (που συμπεριλαμβάνουν τόσο τις παραδοσιακές/συμβατικές πηγές όπως τα βιβλία, όσο και τις πιο σύγχρονες και τεχνολογικά αναβαθμισμένες όπως τα λογισμικά) και της επιτόπιας έρευνας
- δ) τη δυνατότητα που δίνεται στα παιδιά να εκφραστούν με μια ποικιλία σημειωτικών τρόπων (π.χ. προφορικό και γραπτό λόγο, διαφορετικά κειμενικά είδη, διαγράμματα, σχέδια, κατασκευές, θεατρικό παιχνίδι, κ.λπ.) προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της πολυτροπικής επικοινωνίας του σύγχρονου κόσμου και να αναπτύξουν τις ανάλογες δεξιότητες.

Οι παραπάνω στόχοι που θέτουν τα προγράμματα του ΜΦΙΚ για το σχολικό έτος 2012-13 σκοπεύουν συνολικά να βοηθήσουν τους εκπαιδευτικούς και μαθητές στη μετάβαση σε ένα πιο σύγχρονο τρόπο διδασκαλίας και μάθησης που θα ενσωματώνει περισσότερο μαθητοκεντρικές παιδαγωγικές διαδικασίες και θα ανταποκρίνεται στις προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα. Καθώς οι στόχοι είναι διαρκώς αναθεωρούμενοι, μακροπρόθεσμα το Μουσείο θα ακολουθήσει κάθε εξέλιξη που συντελείται στο χώρο της εκπαίδευσης, είτε αυτή αφορά στην ανάπτυξη του Νέου Σχολείου, είτε αφορά σε άλλες εκπαιδευτικές καινοτομίες που επικρατούν στην Ελλάδα και τον κόσμο. Ήδη το Μουσείο εξετάζει την προοπτική να προσαρμόσει τα εκπαιδευτικά του προγράμματα σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές των επονομαζόμενων «εκπαιδευτικών ή διδακτικών σεναρίων» όποτε οι συνθήκες το επιτρέψουν. Σε κάθε περίπτωση το Μουσείο παρακολουθεί στενά την εφαρμογή των προγραμμάτων και διεξάγει επιμελή αξιολόγηση αυτών, προκειμένου να κάνει τις απαραίτητες προσαρμογές ώστε τα προγράμματα να φτάνουν στο καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα.

Στάδια προγράμματος - Εκτιμώμενη διάρκεια

Προπαρασκευαστικό στάδιο στο σχολείο: 5-6 διδακτικές ώρες

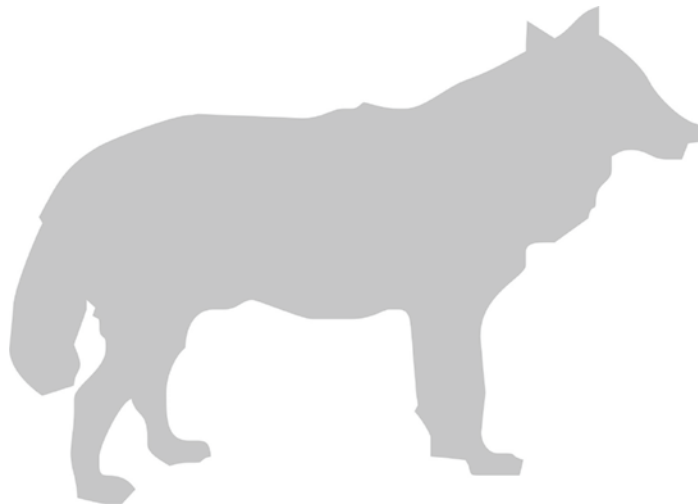
Πρόγραμμα στο ΜΦΙΚ: 1 ώρα

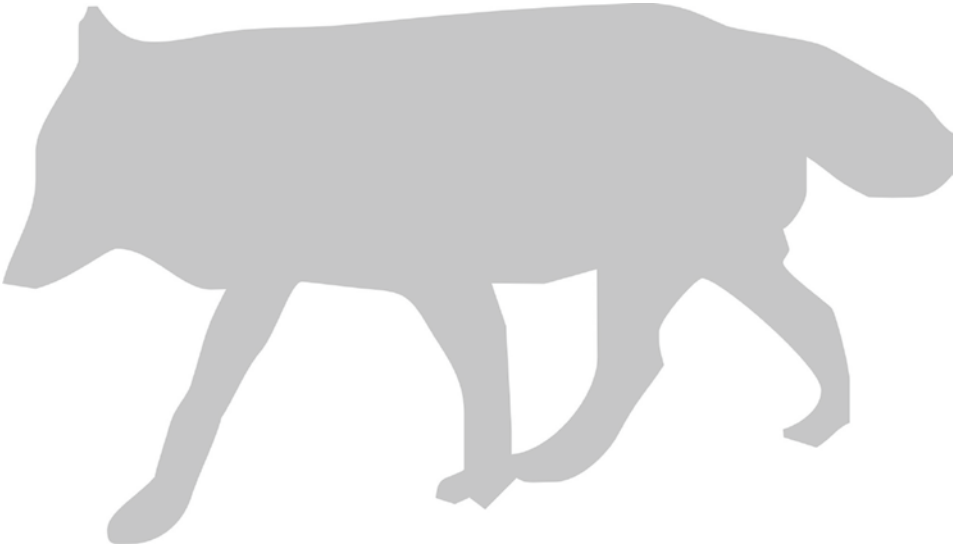
Τελικό στάδιο στο σχολείο με δραστηριότητες εμπέδωσης: η διάρκειά του σε ώρες είναι στην κρίση του εκπαιδευτικού

Δραστηριότητες επέκτασης: η διάρκειά τους σε ώρες είναι στην κρίση του εκπαιδευτικού

Προαπαιτούμενες γνώσεις των μαθητών

Εξοικείωση των παιδιών με τη χρήση των ΤΠΕ είναι επιθυμητή αλλά όχι καθοριστική. Η εξοικείωση επίσης με την ανάγνωση χαρτών και τους γεωμορφολογικούς χάρτες της Ελλάδας θα βοηθήσει ιδιαίτερα τα παιδιά, καθώς και η εξοικείωσή τους με την καταμέτρηση ποσοτήτων και την οργάνωση και ανάγνωση διαγραμμάτων.

Αναγκαία υλικοτεχνική υποδομή – Προετοιμασία επίσκεψης στο ΜΦΙΚ

Παραμύθια (παραδοσιακά και σύγχρονα) και ιστορίες για το λύκο

Προτείνουμε δύο ομάδες ιστοριών. Προσπαθήστε να βρείτε τουλάχιστον μία ιστορία από κάθε κατηγορία, δηλαδή μία ιστορία που παρουσιάζει το λύκο ως κακό χαρακτήρα και μία ιστορία που του προσδίδει πιο θετικό ρόλο:

Ιστορίες με το λύκο ως αρνητικό πρότυπο

Αδελφοί Γκριμ, Η κοκκίνοσκουφίτσα (κυκλοφορεί σε διάφορες εκδόσεις και από περισσότερους από έναν εκδοτικούς οίκους)
Αδελφοί Γκριμ, Ο λύκος και τα επτά κατσικάκια (επίσης κυκλοφορεί σε διάφορες εκδόσεις και από περισσότερους από έναν εκδοτικούς οίκους)

Ιστορίες με το λύκο ως θετικό πρότυπο

Βαρβαρούση, Λήδα (2001). Ενας πολύ γλυκός... λύκος. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
Μιχίδη, Άννα (2009). Ο λύκος και η Πρασινοφυλλίτσα. Αθήνα: Μεταίχιμο.
de Pennart, Geoffroy (1998). Ο καλόκαρδος Λύκος. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
de Pennart, Geoffroy (1994). Ο Λύκος ξαναγύρισε. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
de Pennart, Geoffroy (2011). Ο λύκος, η κατσικά και τα 7 κατσικάκια. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
Τριβιζάς, Ευγένιος (2005). Τα τρία μικρά λυκάκια. Αθήνα: Μίνωας.

Άλλα υλικά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν

- υποστηρικτικό υλικό που παρέχεται από το ΜΦΙΚ
- ηλεκτρονικός υπολογιστής
- εκτυπωτής
- χαρτί του μέτρου
- χρώματα
- υφάσματα
- άχρηστα υλικά

Συμπληρωματική προετοιμασία που θα συμβάλει στην επιτυχία της επίσκεψης στο ΜΦΙΚ:

Για να συμβάλετε στην επιτυχία της επίσκεψης και της υλοποίησης του προγράμματος στο ΜΦΙΚ σας παροτρύνουμε να κάνετε την κάτωθι προετοιμασία:

1. Χωρίστε την τάξη σας σε μικρές ομάδες των τεσσάρων ή πέντε παιδιών και ορίστε ένα συνοδό για κάθε ομάδα (εκπαιδευτικό ή κηδεμόνα). Εσείς ως εκπαιδευτικός της τάξης μπορείτε να αναλάβετε μία από αυτές τις ομάδες.

2. Είναι απαραίτητο ο κάθε συνοδός να έχει διαβάσει την πορεία του προγράμματος στο Μουσείο έτσι ώστε να μπορεί να συμβάλει στην καλύτερη εφαρμογή του. Δε χρειάζεται να αποστηθίσετε την πορεία των δραστηριοτήτων γιατί ο/η μουσειοπαιδαγωγός που θα συντονίζει το πρόγραμμα θα σας υπενθυμίζει το επόμενο βήμα.
3. Εσείς ως εκπαιδευτικός θα είστε υπεύθυνος/υπεύθυνη για την πειθαρχία της τάξης σας. Επίσης απαραίτητο είναι τα παιδιά να φορούν καρτελάκια ή αυτοκόλλητα με το όνομά τους προκειμένου να διευκολυνθεί η επαφή και η συζήτηση με τον/την μουσειοπαιδαγωγό και τους συνοδούς.

Στάδια υλοποίησης του προγράμματος

Το πρόγραμμα αναπτύσσεται μέσα από τρία αλληλένδετα στάδια, ένα από τα οποία συμπεριλαμβάνει την επίσκεψη στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης.

1. Προπαρασκευαστικό στάδιο στο νηπιαγωγείο

Α΄ φάση: Διατύπωση υποθέσεων για το λύκο

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** Ανίχνευση και καταγραφή των γνώσεων και αντιλήψεων των παιδιών για το λύκο. Διατύπωση υποθέσεων των παιδιών με βάση τις προϋπάρχουσες γνώσεις τους

Στο νηπιαγωγείο η/ο εκπαιδευτικός θέτει στα παιδιά τα ερωτήματα:

- Τι ξέρετε για το λύκο;
- Ποια είναι η γνώμη σας για το λύκο;
- Ο λύκος είναι κακός; Είναι καλός; Νομίζετε κάτι άλλο;

Διατυπώνονται έτσι οι αρχικές υποθέσεις των παιδιών για το λύκο και καταγράφονται από την εκπαιδευτικό σε ένα μεγάλο κομμάτι χαρτί, το οποίο θα κρατήσει σε ασφαλές μέρος.

Ορμώμενη/ος από την παραπάνω συζήτηση και καταγραφή η/ο εκπαιδευτικός ενθαρρύνει τα παιδιά να διατυπώσουν μία ή περισσότερες υποθέσεις απαντώντας στα ερωτήματα:

- Τελικά τι είναι ο λύκος, καλός ή κακός και γιατί;
- Ο λύκος είναι όπως τον περιγράφουν τα παραμύθια;

Είναι σημαντικό η/ο εκπαιδευτικός να μην διορθώσει τις υποθέσεις των παιδιών, καθώς η διόρθωση των πιθανά λανθασμένων υποθέσεων θα προκύψει από την έρευνα και την επιβεβαίωση που θα ακολουθήσουν.

Β΄ φάση: Έναρξη της έρευνας για το λύκο

Τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες. Στην κάθε ομάδα, το κάθε παιδί εκφράζει την άποψή του. Από την επεξεργασία των απόψεων των παιδιών στην ομάδα, προκύπτει η άποψη της ομάδας.

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** α. Να ανιχνεύσουν τα παιδιά τις αντιλήψεις που εκφράζονται μέσα στα παραμύθια και τις παιδικές ιστορίες για το λύκο. β. Να μάθουν βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά του λύκου (κεφάλι, στόμα, δόντια, τέσσερα πόδια, ουρά κ.λπ.) προκειμένου να συνειδητοποιήσουν ότι ο λύκος είναι κυνηγός τροφής, τρέχει προκειμένου να πιάσει το θήραμά του και τρώει κρέας.

Υλικό: παραμύθια και ιστορίες για το λύκο, εικόνες, βιβλία γνώσεων, οπτικοακουστικό υλικό (CD-rom, DVD), υποστηρικτικό υλικό που παρέχεται από το Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης.

Με τη βοήθεια της/του εκπαιδευτικού τα παιδιά διαβάζουν μια ποικιλία από ιστορίες και παραμύθια που αναφέρονται στο λύκο και συζητούν προκειμένου να σκιαγραφήσουν το χαρακτήρα και το ρόλο του:

- Πώς είναι λοιπόν ο λύκος της ιστορίας μας;
- Από πού φαίνεται αυτό;
- Τι ακριβώς κάνει στην ιστορία;

Παράλληλα, τα παιδιά μπορούν να χωριστούν σε ομάδες προκειμένου να διερευνήσουν πηγές πληροφοριών (βιβλία, CD, κ.λπ.) προκειμένου να περιγράψουν το λύκο και να βρουν τι τρώει. Μετά την ολοκλήρωση της έρευνας αυτής τα παιδιά μπορούν να μαζευτούν στην ολομέλεια προκειμένου να συνοψίσουν και να συνδέσουν τις πληροφορίες που έχουν συλλέξει: πώς παρουσιάζεται ο λύκος στα παραμύθια, πώς είναι στην πραγματικότητα ο λύκος (μορφολογικά χαρακτηριστικά), τι τρώει και γιατί, πού βρίσκει την τροφή του και πώς (κυνηγάει, τρέχει, αιχμαλωτίζει με το στόμα). Οι πληροφορίες αυτές μπορούν να καταγραφούν από τη νηπιαγωγό σε χαρτί του μέτρου.

2. Βιωματικό στάδιο: Η επίσκεψη στο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας Κρήτης

Με την παρακολούθηση του εκπαιδευτικού προγράμματος του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας Κρήτης, συνεχίζεται η έρευνα για το λύκο. Η πορεία των δραστηριοτήτων στο Μουσείο είναι:

A. Τα παιδιά ξεκινούν από το διόραμα του λύκου, παρατηρούν και περιγράφουν:

Πώς είναι ο λύκος;

Υπάρχουν διαφορές ή ομοιότητες με άλλα ζώα;

- Πού ζει;
- Πώς ζει;
- Η/Ο μουσειοπαιδαγωγός συζητάει μαζί τους: τι τρώει ο λύκος (τρώει κρέας) και ποια ζώα προτιμάει να τρώει (τα μεγάλα ζώα προκειμένου να καλυφθεί από άποψη ποσότητας).

- ΣΤΟΧΟΣ:** α. Η αναγνώριση των χαρακτηριστικών του λύκου. Έκφραση των παρατηρήσεων των παιδιών μέσω του προφορικού λόγου και ανταλλαγή πληροφοριών. β. Η αναγνώριση της τροφής που χρειάζεται ο λύκος. γ. Η αναγνώριση του οικοσυστήματος μέσα στο οποίο ζει ο λύκος.

B. Τα παιδιά μετακινούνται στην αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων του Μουσείου. Εκεί με τις οδηγίες της /του μουσειοπαιδαγωγού συμμετέχουν σε τρεις δραστηριότητες:

A' δραστηριότητα:

Τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες. Κάθε ομάδα παίρνει ένα παιχνίδι από τσόχα που αναπαριστά το δάσος, ένα μαντρί με πρόβατα και τα θηράματα του λύκου. Η ομάδα καλείται να παίξει και να απαντήσει στα ερωτήματα:

- Τι θα γίνει αν λείπει ο λύκος από το δάσος;
- Τι μπορεί να κάνει ο λύκος όταν δε βρίσκει τροφή;

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** α. Να συνειδητοποιήσουν τα παιδιά ότι η εξαφάνιση του λύκου μπορεί να οδηγήσει σε ανεξέλεγκτη αύξηση του πληθυσμού των ζώων που τρώει. β. Να καταλάβουν τα παιδιά ότι όταν καταστρέφεται το περιβάλλον όπου ζει και τρέφεται ο λύκος, για να επιβιώσει, πρέπει να αναζητήσει τροφή άλλου κι έτσι αναγκάζεται και επιτίθεται στην παρουσία των ανθρώπων.

Β' δραστηριότητα:

Με το πρόσταγμα της/του μουσειοπαιδαγωγού τα παιδιά μαζεύονται στην ολομέλεια προκειμένου να πουν και να συνοψίσουν όσα έκαναν. Κατόπιν τα παιδιά σηκώνονται για να υποδυθούν το λύκο και να απαντήσουν:

- Πες μας λύκε τι σου αρέσει να τρως;
- Τι θα κάνεις αν δε βρεις τροφή να φας;
- Πες μας λύκε τι σκέφτεσαι για το δάσος; (σου χρειάζεται το δάσος; Γιατί;)
- Πες μας λύκε τι σκεφτόμαστε εμείς οι άνθρωποι για σένα;
- Θα ήθελες να μας πεις κάτι άλλο σήμερα;

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** Η ανακεφαλαίωση και εμπέδωση των γνώσεων που αποκτήθηκαν.

Γ' δραστηριότητα:

Παρουσιάζεται στα παιδιά ένα καλάθι με μαγνητάκια δύο χρωμάτων. Τα παιδιά καλούνται να σκεφτούν, να διαλέξουν το ανάλογο χρώμα και να το κολλήσουν σε μια στήλη πάνω στο μαγνητικό πίνακα προκειμένου να σχηματίσουν ένα διάγραμμα με δύο στήλες, μία για το 'ναι' και μία για το 'όχι'. Το ερώτημα είναι:

- Τα παραμύθια λένε ότι ο λύκος είναι κακός. Εσύ τι λες: ναι ή όχι;

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** Η καταγραφή των αντιλήψεων που διαμορφώθηκαν. Η κατασκευή ενός διαγράμματος με υλικά (μαγνητάκια). Η ανάγνωση των πληροφοριών που περιέχει το διάγραμμα.

3. Τελικό στάδιο στο νηπιαγωγείο

Α' ενότητα:

Στο στάδιο αυτό που πραγματοποιείται στο νηπιαγωγείο τα παιδιά καλούνται να αναστοχαστούν πάνω στις δραστηριότητες που έκαναν στο Μουσείο και να τις συνδέσουν με τη συζήτηση και τις υποθέσεις που είχαν κάνει κατά το προπαρασκευαστικό στάδιο. Ο αναστοχασμός και η διεξαγωγή των τελικών συμπερασμάτων μπορεί να υποβοηθηθεί από τις εξής δραστηριότητες:

- Τα παιδιά μπορούν να σκεφτούν, να συζητήσουν σε ομάδες και να ανακοινώσουν στην ολομέλεια τι τους άρεσε στις δραστηριότητες στις οποίες συμμετείχαν, τι θυμούνται περισσότερο και τι έμαθαν από αυτές.

- Στην ολομέλεια ξαναδιαβάζουν τις ιστορίες που διάβασαν πριν από την επίσκεψη στο μουσείο και επανεξετάζουν τις υποθέσεις που έγραψαν προκειμένου να βγάλουν το τελικό τους συμπέρασμα: Τελικά είναι ο λύκος όπως τον περιγράφουν τα παραμύθια; Γιατί;

Προσοχή: Σε αυτή τη φάση ενθαρρύνουμε τα παιδιά να ανακαλέσουν και να συνθέσουν όλες τις πληροφορίες που έχουν αποκομίσει από τη μέχρι τώρα πορεία του προγράμματος (π.χ. ότι ο λύκος είναι σαρκοβόρο ζώο, τρώγοντας ζώα βοηθάει ώστε να αποφευχθεί η ανεξέλεγκτη αύξησή τους ενώ επιτίθεται στην παρουσία των ανθρώπων μόνο όταν δε βρίσκει τροφή, κ.λ.π.).

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** Η επαλήθευση ή απόρριψη των υποθέσεων που είχαν τα παιδιά διατυπώσει αρχικά σχετικά με το λύκο με βάση τα δεδομένα και τις πληροφορίες που έχουν συλλέξει και τη γνώση που έχουν αποκτήσει.

Β' ενότητα:

1. Η εξάπλωση του λύκου στην Ελλάδα

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** α. Να συνειδητοποιήσουν τα παιδιά ότι ο πληθυσμός του λύκου μειώθηκε και κινδύνευσε. β. Να αναγνωρίσουν τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει για τους πληθυσμούς των ζώων και την ισορροπία της φύσης, το αλόγιστο κυνήγι και η καταστροφή-περιορισμός των δασών.

Παρουσιάζουμε στα παιδιά έναν γεωφυσικό χάρτη της Ελλάδας. Πάνω του έχουμε στερεώσει σκίτσα ή φωτογραφίες λύκων στις περιοχές όπου υπάρχουν ακόμα οι πληθυσμοί τους. Παρουσιάζουμε στα παιδιά το εξής πρόβλημα και τους ζητούμε να συζητήσουν σε ομάδες και να αναζητήσουν τις απαντήσεις:

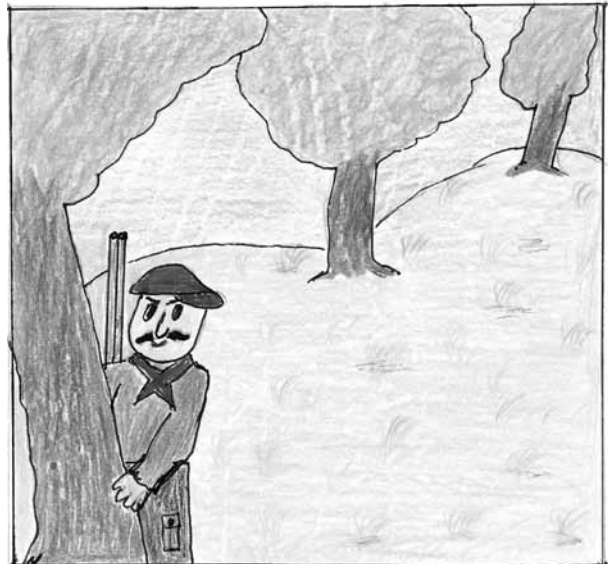
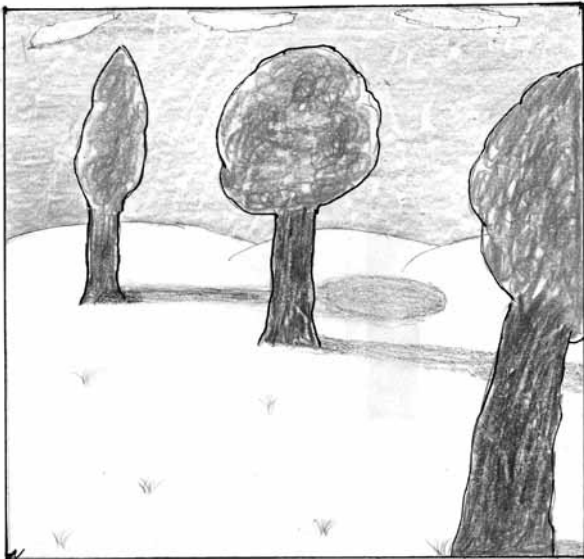
«Πριν από μερικά χρόνια υπήρχαν λύκοι σε πολλές περιοχές της Ελλάδας (δείχνουμε τη σχετική γεωγραφική περιοχή), όμως σιγά σιγά οι λύκοι μειώθηκαν και αποσύρθηκαν (έφυγαν) από πολλές περιοχές. Γιατί πιστεύετε πώς συνέβη αυτό; Τι πρέπει να γίνει ώστε να σταματήσει η μείωση του αριθμού των λύκων»;

2. Ακολουθώντας το λύκο στο χάρτη: οι αριθμοί

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ 1:** να κατανοήσουν το περιβαλλοντικό ζήτημα της εξαφάνισης των λύκων μέσα από συσχετίσεις παραγόντων και λογικών ακολουθιών, συγκρίσεις και εκτιμήσεις αριθμών άλλοτε και τώρα, να οργανώσουν δεδομένα σε πίνακα.
- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ 2:** Να γνωρίσουν τα παιδιά συγκεκριμένες δράσεις που οργανώνονται για την προστασία των ζώων που κινδυνεύουν προς εξαφάνιση.

Υλικό: χάρτης κατανομής λύκων στην Ελλάδα, κάρτες με εικόνες: φωτιά, κυνηγός, βαρυχειμωνιά, αυτοκινητιστικό ατύχημα, λύκοι, ελάφια, φυτά, (βλ. βοηθ. υλικό).

Εισαγωγικά: Σύμφωνα με αποτελέσματα ερευνών γνωρίζουμε τους επιβαρυντικούς περιβαλλοντικούς παράγοντες που ευθύνονται για τη μείωση του πληθυσμού των λύκων: εξόντωση/κυνήγι από άνθρωπο, έλλειψη τροφής λόγω φυσικών αιτιών (π.χ. βαρυχειμωνιά, πυρκαγιά) ή ανθρώπινης δραστηριότητας (αυτοκίνητο, κόψιμο δάσους-οικοπεδοποίηση).

Καταρχήν παρουσιάζεται ο χάρτης κατανομής λύκων στην Ελλάδα και διεξάγεται σύντομη συζήτηση σε σχέση με τα παραπάνω. Επιδιώκεται η κατανόηση του ζητήματος επαγωγικά, π.χ. μέσα από τη λογική ακολουθία της τροφικής αλυσίδας «φυτά - φυτοφάγα ζώα (όπως ελάφια) – σαρκοφάγα (όπως λύκος)», μέρος που συμπεριλαμβάνεται άλλωστε στο βιωματικό πρόγραμμα του Μουσείου.

Ακολουθεί βιωματική αναπαράσταση με παιχνίδι, όπου η/ο εκπαιδευτικός μοιράζει τις κάρτες των «μερών της αλυσίδας» στα παιδιά, ενώ ο ίδιος κρατά τις κάρτες των κινδύνων. Κάθε φορά που σηκώνει μια κάρτα π.χ. «-Φωτιά!», αντίστοιχα μειώνονται οι αριθμοί των μερών π.χ. βγαίνουν έξω 3 φυτά, 2 ελάφια, 1 λύκος, «-Κυνηγός!», βγαίνει έξω ακόμα 1 λύκος κ.ο.κ. μέχρι να βγουν όλοι.

Οι κάρτες κινδύνων και οι κάρτες λύκων κατόπιν επικολλώνται σε χαρτόνι με τέτοια διάταξη, ώστε να διαμορφώνουν ένα εικονόγραμμα, ενώ στο τέλος τα παιδιά καταμετρούν και γράφουν τα αποτελέσματα, όπως μπορούν. Το διάγραμμα αυτό μπορεί να διατηρηθεί ως έχει και να συμπεριληφθεί αργότερα στο «βιβλίο του λύκου», ή ακόμα να φωτογραφηθεί και να εκτυπωθεί για όλους.

Όταν ολοκληρωθεί η συζήτηση στις ομάδες τα παιδιά επιστρέφουν στην ολομέλεια όπου ανακοινώνουν τις απαντήσεις τους προκειμένου να συζητηθούν από όλους. Με την κατάλληλη υποστήριξη από τη νηπιαγωγό, τα παιδιά μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι το κυνήγι του λύκου από τους ανθρώπους που τον θεωρούσαν επικίνδυνο και βλαβερό ζώο, οδήγησε στη μείωση του πληθυσμού του, κάτι, που τελικά ήταν βλαβερό για τη φύση. Η/ο εκπαιδευτικός τους παρουσιάζει το πακέτο πληροφοριών από την εταιρία «Αρκτούρος» (η αναφορά συμπεριλαμβάνεται στο υποστηρικτικό υλικό) και τα παιδιά εξετάζουν τις δράσεις που η εταιρία οργάνωσε προκειμένου να σταματήσει τη μείωση των πληθυσμών του λύκου.

3. Τρόποι και δράσεις για τη διάχυση της πληροφορίας

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** α. Να υιοθετήσουν στάσεις και συμπεριφορές που συμβάλουν θετικά στην προστασία των ζώων, ιδιαίτερα όσων κινδυνεύουν προς εξαφάνιση. β. Να εκφράσουν τα παιδιά αυτά που γνωρίζουν με διαφορετικά μέσα αναπαράστασης. γ. Να επικοινωνήσουν με διαφορετικών ειδών ακροατήρια.

Η συγκεκριμένη ενότητα δραστηριοτήτων μπορεί να κλείσει με τη διατύπωση του ερωτήματος στα παιδιά:

- Γιατί διαλέξαμε αυτό το θέμα;
- Γιατί επιλέξαμε να δούμε πώς παρουσιάζεται ο λύκος στα παραμύθια και πώς είναι πραγματικά ως ζώο;
- Πώς πρέπει εμείς σήμερα να αντιμετωπίζουμε το λύκο αλλά και κάθε άλλο ζώο;
- Τι μπορούμε να κάνουμε εμείς στο νηπιαγωγείο μας;

Με την κατάλληλη υποστήριξη από την/τον εκπαιδευτικό τα παιδιά ενθαρρύνονται να σκεφτούν τρόπους δράσης και τρόπους με τους οποίους μπορούν να πληροφορήσουν τους άλλους και να τους ανακοινώσουν αυτά που έμαθαν. Τα παιδιά μπορούν να υλοποιήσουν ιδέες όπως:

- Η κατασκευή ενός βιβλίου για το λύκο
- Η κατασκευή ενός εικαστικού έργου για το λύκο (αφίσα, τοιχογραφία, τρισδιάστατη κατασκευή από άχρηστα υλικά κ.λ.π.)
- Η οργάνωση και δημιουργία ενός θεατρικού έργου ή θεατρικού παιχνιδιού με θέμα το λύκο, το ρόλο του στη φύση και τους κινδύνους που αντιμετωπίζει.

Τα παιδιά μπορούν επίσης να σκεφτούν σχετικά με το κοινό προς το οποίο μπορούν να απευθυνθούν προκειμένου να παρουσιάσουν τα έργα τους και να ανακοινώσουν τα αποτελέσματά τους. Το κοινό αυτό μπορεί να περιλαμβάνει συγγενείς, παιδιά άλλων τάξεων, τοπικούς παράγοντες ή άλλα μέλη της τοπικής κοινότητας.

Η διάρκεια των παραπάνω δραστηριοτήτων καθορίζεται σύμφωνα με την κρίση της/του εκπαιδευτικού και τις επιταγές της διαφοροποιημένης παιδαγωγικής, που επιβάλλει, το πρόγραμμα να προσαρμόζεται στις δυνατότητες και τις ανάγκες των παιδιών κάθε τάξης.

Υλικό επέκτασης για την τάξη

1. Εισαγωγικά

Μετά το τελικό στάδιο του προγράμματος προτείνεται μια σειρά ενδεικτικών διαθεματικών δραστηριοτήτων στην τάξη, ως συνέχεια της πρότερης συμμετοχής στο πρόγραμμα του Μουσείου Φυσικής Ιστορίας Κρήτης. Αυτές αναπτύσσονται στο πλαίσιο των Φυσικών Επιστημών και της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Π.Ε.), με διάχυσή τους και στις υπόλοιπες μαθησιακές περιοχές του αναλυτικού προγράμματος για το νηπιαγωγείο, ενώ είναι συμβατές και με τα νέα αναλυτικά προγράμματα του Δημοτικού Σχολείου.

Ως σύνολο, αυτές, μπορούν να επεξεργαστούν είτε με την έννοια της *Θεματικής προσέγγισης*, είτε του *Σχεδίου Εργασίας* (ΔΕΠΠΣ, ΦΕΚ 303,304/2003) στην κατεύθυνση της «βιοποικιλότητας» από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, ενώ οι στόχοι, οι οποίοι επιλέγονται από την/τον εκπαιδευτικό ή αναδύονται από τις δράσεις των παιδιών, αναπτύσσονται στο νέο αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για το Νηπιαγωγείο. Σε αυτό, η φιλοσοφία και το παιδαγωγικό πλαίσιο του Προγράμματος Σπουδών του 1^{ου} μέρους συνδέεται με τους στόχους 8 μαθησιακών περιοχών του 2^{ου} μέρους (Προσωπική και Κοινωνική Ανάπτυξη, Φυσικές Επιστήμες, ΤΠΕ, Περιβάλλον και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Μαθηματικά, Γλώσσα, Φυσική Αγωγή, Τέχνες) (Νέα Προγράμματα Σπουδών Νηπιαγωγείου & Δημοτικού Σχολείου, Π.Ι. 2011).

Επίσης, είναι σημαντικό να λαμβάνονται υπόψη οι εκάστοτε συνθήκες της τάξης, ώστε να σχεδιάζονται διαμορφωτικά από τον εκπαιδευτικό και τα παιδιά οι πιθανές προσαρμογές.

Περιβάλλον και Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη

Η σύγχρονη οπτική της Π.Ε. αναγνωρίζεται ως Εκπαίδευση για την Αειφορία, όπου το περιβάλλον δεν αντιμετωπίζεται απλά ως πηγή γνώσης, αλλά γίνεται κατανοητό ως σύστημα ισορροπιών και σχέσεων. Η καλλιέργεια στάσεων και συμπεριφορών που υποστηρίζουν το περιβάλλον, καλό είναι να συμβαίνει από μικρή ηλικία, ενώ ο ρόλος του εκπαιδευτικού περιγράφεται ως κρίσιμος και πολυδιάστατος (Δεληκανάκη, Κοκολάκη, Νοΐδου, 2000).

Στα νέα Α.Π. Σπουδών η οργάνωση των διδακτικών παρεμβάσεων στην Π.Ε. γίνεται γύρω από 4 διαδοχικά επίπεδα μεθοδολογικής προσέγγισης και επεξεργασίας, στο πνεύμα της προγενέστερης Χάρτας του Βελιγραδίου (1975) για την Π.Ε, τα οποία και εκφράζονται στις εδώ προτεινόμενες διαθεματικές δραστηριότητες.

- 1°. Γνωρίζω (γνώσεις που εμπεριέχονται στο πρόγραμμα Φυσικών επιστημών).
- 2°. Εντοπίζω ζητήματα/προβλήματα στα παραπάνω, ως προς την περιβαλλοντική τους προέκταση.
- 3°. Διερευνώ όλες τις διαστάσεις των παραπάνω περιβαλλοντικών προβλημάτων, ενώ παράλληλα αναπτύσσεται η ευαισθητοποίηση.
- 4°. Συνειδητοποιώ την ατομική ευθύνη, παίρνω αποφάσεις για δράσεις υποστήριξης της αειφορίας, αναζητούνται συλλογικές δράσεις, λύσεις, προτάσεις.
(Νέα Προγράμματα Σπουδών Νηπιαγωγείου & Δημοτικού Σχολείου, Π.Ι. 2011).

Προσωπική & Κοινωνική ανάπτυξη

Οι στόχοι της μαθησιακής αυτής περιοχής διατρέχουν την οργάνωση των διαθεματικών δραστηριοτήτων, όπως παρακάτω:

- Τα παιδιά εκφράζουν προσωπικές πεποιθήσεις, σκέψεις και συναισθήματα για το θέμα σε όλες του τις διαστάσεις και σε όλες τις φάσεις υλοποίησης
- Καλλιεργούν τις κοινωνικές δεξιότητες του πολίτη, συνειδητοποιούν την ανάληψη ατομικής ευθύνης, κατανοούν τη συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις
- Μαθαίνουν να συνεργάζονται σε μικρές ομάδες ποικίλων δράσεων (κατασκευές, έρευνες, κλπ), συζητούν για τον τρόπο συμμετοχής, κάνουν επιλογές με ψηφοφορίες ή διαπραγμάτευση, μοιράζονται καθήκοντα, επιλέγουν τρόπους παρουσίασης

(Νέα Προγράμματα Σπουδών Νηπιαγωγείου & Δημοτικού Σχολείου, Π.Ι. 2011).

2. Δραστηριότητες

Λύκος Άλφα αρχηγός

- **ΣΤΟΧΟΙ:** α. Χρήση της κίνησης για τη βιωματική μάθηση εννοιών από τη μαθησιακή περιοχή των Φυσικών Επιστημών, ενότητα «ζωντανοί οργανισμοί» (επικοινωνία λύκων)
β. Ανάπτυξη δημιουργικής σκέψης κατά την εκτέλεση κινητικών δεξιοτήτων σε συνθήκες εξερεύνησης. (Φυσική Αγωγή: Εφαρμογή γνώσεων που σχετίζονται με κινητικές έννοιες, ανάπτυξη δημιουργικής και κριτικής σκέψης κατά τη διεξαγωγή φυσικών δραστηριοτήτων, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση:1° επίπεδο).

Μέθοδος: παιχνίδι σε μικρές ομάδες.

Υλικά: μάσκες λύκων, ουρές, κάρτες με εικόνες, μουσικό όργανο ή μουσική. (Οι μάσκες μπορεί να έχουν κατασκευαστεί κατά την ώρα των ελεύθερων δραστηριοτήτων).

Εισαγωγικά: Οι λύκοι ζουν σε αγέλες από 2-12 άτομα. Είναι θαυμαστή η κοινωνική οργάνωση στην αγέλη των λύκων και οι κώδικες επικοινωνίας μεταξύ τους - είτε με το σώμα, κεφάλι, αυτιά, ουρά, γλώσσα, δόντια, είτε με τους διάφορους τύπους ουρλιαχτών - για διάφορους λόγους, π.χ. για να συγκεντρωθούν σαν αγέλη, να μετακινηθούν, να κυνηγήσουν, να επικοινωνήσουν από μακριά, να επιστρέψουν, να ειδοποιήσουν για λεία, να χαιρετηθούν, να βρουν ταίρι, να δείξουν τον κυρίαρχο, που ονομάζεται «Άλφα» και ο οποίος οδηγεί ως αρχηγός την αγέλη.

Με εικόνες, πληροφορίες βιβλίων ή βίντεο τα παιδιά έχουν μάθει για τα χαρακτηριστικά της επικοινωνίας των λύκων στην αγέλη. Αφού συζητηθούν οι κανόνες του παιχνιδιού, διαμοιράζονται σε 4 ομάδες των 4-5 λύκων, φορώντας μάσκες και ουρές και κινούνται με διάφορους τρόπους, με συνοδεία μουσικής ή μουσικού οργάνου (ελαφροπατώντας, τρέχοντας, πηδώντας, στο χιόνι, στα ξερά φύλλα, στη λάσπη κλπ.).

Πριν την εκκίνηση βγαίνει σε κάθε ομάδα ο αρχηγός με λάχνισμα, ο οποίος οδηγεί την αγέλη, δηλ. όπου πηγαίνει οι άλλοι τον ακολουθούν. Στο σταμάτημα της μουσικής, η/ο εκπαιδευτικός φωνάζει «Λύκος άλφα αρχηγός!» και σηκώνει την κάρτα όπου φαίνεται ο λύκος ως κυρίαρχος με την ουρά ψηλά. Τότε, όποιος προλάβει να σηκώσει πρώτος την ουρά του γίνεται αρχηγός. Ανάλογα με το διαθέσιμο χώρο, οι ομάδες μπορεί να κινούνται δυο μαζί ταυτόχρονα ή μια κάθε φορά. Καμιά ομάδα δεν συγκρούεται με την άλλη, γιατί η κάθε αγέλη έχει την περιοχή της. Ο αρχηγός προτείνει διάφορες ιδέες δημιουργικής κίνησης, π.χ. «καθιστοί» να ουρλιάζουν για να επικοινωνήσουν από μακριά, ή να ψάχνουν για τροφή, να κρύβονται από κυνηγούς πίσω από δέντρα, να χαιρετιούνται κ.λ.π.

Καταγραφές - Ζωγραφική: Ακολουθούν αυθεντικές καταγραφές από τα παιδιά με ζωγραφική και άλλα στοιχεία, π.χ. σημειώνουν το Α, σύμβολο της ονομασίας του αρχηγού, το ΟΥ του ουρλιαχτού.

Ακολουθώντας το λύκο στο δάσος: τα ίχνη

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** να αναγνωρίσουν, να περιγράψουν και να κατασκευάσουν δημιουργικά με εικαστικές τεχνικές τις δικές τους κανονικότητες, ακολουθώντας τα ίχνη λύκων (Μαθηματικά, κατασκευή κανονικοτήτων, Εικαστικά).

Μέθοδος: ανάλυση και κατασκευή κανονικοτήτων (patterns) με αποτύπωμα.

Υλικά: ανοιχτό φύλλο εργασίας, σφραγίδες πατημασιάς από σφουγγάρι, χρώματα τέμπερας, εναλλακτικά αντί για σφραγίδες μπορεί να χρησιμοποιηθεί στένσιλ.

Σε μερικά φύλλα που έχουμε από πριν σχεδιάσει, τα παιδιά παροτρύνονται να μαντέψουν από τα ίχνη, πόσοι λύκοι περπατούν, αν είναι του ίδιου μεγέθους (μεγάλοι λύκοι, λυκάκια) και να υποθέσουν πώς συνεχίζονται τα ίχνη ως κανονικότητα.

Στη συνέχεια, τους προτείνεται να κατασκευάσουν ελεύθερα και δημιουργικά τις δικές τους κανονικότητες με πατημασιές μεγάλων και μικρών λύκων (π.χ. μπορούν να διαμορφώσουν διάφορες επιλογές όπως, λύκος, λύκαινα, λυκάκι, ή 2 λύκοι παρέα, ζευγάρι λύκων κλπ). Τα παιδιά παροτρύνονται να επιλέξουν το ανάλογο χρώμα χαρτονιού (πατημασιές λύκων στο χώμα, στο φρέσκο χορτάρι, στο χιόνι κλπ) και εκεί πατούν τις σφραγίδες-πατημασιές για να κατασκευάσουν τις κανονικότητες. Τέλος, εξηγούν και δίνουν τίτλο στα έργα τους.

Ακολουθώντας το λύκο στην Ευρώπη: βραχογραφίες πρωτόγονων

- ❑ **ΣΤΟΧΟΙ:** α. να γνωρίσουν έργα τέχνης άλλων λαών και πολιτισμών διαφορετικών ιστορικών περιόδων, β. να εκφράσουν σκέψεις και συναισθήματα γι' αυτά, γ. να χρησιμοποιήσουν με φαντασία τα διάφορα υλικά για να δημιουργήσουν (Εικαστικά).

Μέθοδος: εκπαίδευση με τις τέχνες, ζωγραφική.

Υλικά: χαρτί μέτρου σε ατομικά φύλλα διαφόρων μεγεθών, τα οποία τσαλακώνονται και ισιώνονται πάλι, κηρομπογιές, εικόνες από βραχογραφίες σπηλαίων πρωτόγονης περιόδου που αναπαριστούν ζώα, η βραχογραφία του λύκου από το σπήλαιο Font-de-Gaume, Les Eyzies, του Perigord της Γαλλίας (από το διαδίκτυο), ένας φακός.

Εισαγωγικά: Ο λύκος ζει στην Ευρώπη, πριν τον άνθρωπο, εδώ και 1.800.000 χρόνια. Οι βραχογραφίες είναι η «ζωγραφική των πρωτόγονων» σε τοιχώματα σπηλιών. Αφορούν αναπαράστασεις κυρίως ζώων, που είχαν μεγάλη σημασία για τη ζωή τους, με διάφορες τεχνικές, κάποτε με κάρβουνο ή και με προσθήκη χρώματος. Οι πιο παλιές έχουν βρεθεί στις σπηλιές του Perigord, του διαμερίσματος Dordogne στη ΝΑ Γαλλία. Οι θεωρίες για την ερμηνεία τους είναι

διάφορες, έτσι έχουν παρουσιαστεί ως απλή καλλιτεχνική έκφραση, ως έκφραση συναισθημάτων φόβου και σεβασμού στην αδάμαστη φύση, ως τρόπος επικοινωνίας για μετάδοση μηνύματος π.χ. στα παιδιά, ως τελετουργική ιερή πράξη της πρωτόγονης φυλής.

Η παρουσίαση των βραχογραφιών μπορεί να γίνει σε σκοτεινή αίθουσα, με προβολή διαμέσου προβολέα, ή εναλλακτικά, πάλι σε σκοτεινό χώρο, φωτίζονται με φακό μία-μία εκτυπωμένες βραχογραφίες στερεωμένες σε επιφάνεια (π.χ. τσαλακωμένο χαρτί μέτρου), με τους μαθητές στο ρόλο των επιστημόνων σπηλαιολόγων.

Επικεντρωνόμαστε στη σπάνια βραχογραφία, που αναπαριστά ένα λύκο, από την παραπάνω σπηλιά του Perigord της Γαλλίας, περιοχής φημισμένης για τις άφθονες και καλά διατηρημένες βραχογραφίες της. Διεξάγεται σύντομη συζήτηση, για ποιους λόγους ο άνθρωπος ζωγράφιζε τότε στις σπηλιές, γιατί ζωγραφίζει σήμερα.

Οι ερωτήσεις που μπορεί να τεθούν, παρακινούν σταδιακά από απλή περιγραφή σε έκφραση ιδεών, εξερεύνηση του έργου με φαντασία, αναλυτική και στοχαστική κριτική σκέψη (βλ. σχετικά Artful Thinking και στοχαστική προσέγγιση έργων τέχνης με το μοντέλο Perkins*):

- Ο ζωγράφος ήταν παιδί ή ένας μεγάλος;
- Τι εργαλεία και τι υλικά νομίζετε ότι χρησιμοποίησε; -Ποια χρώματα έβαλε;
- Σε τι στάση είναι ο λύκος; -Τι κάνει; Τι έκανε πριν; Τι θα κάνει μετά;
- Γιατί ζωγράφιζε το λύκο; -Τι ήθελε να πει στους άλλους με τη ζωγραφιά του;
- Ποια τα συναισθήματα του πρωτόγονου; -Πώς εκείνος ένιωθε;
- Ποια εντύπωση σας προκαλεί; Τι νιώθετε εσείς;
- Αν ζωγράφιζε απέναντι από το λύκο άλλα ζώα ποια νομίζετε ότι θα έφτιαχνε;
- Αν ήθελε να ζωγραφίσει και ανθρώπους πώς θα τους έφτιαχνε; Τι θα κρατούσαν;
- Αν ήξερε να γράφει, τι νομίζετε ότι θα μπορούσε να γράψει; -Θα έδινε τίτλο; κ.λ.π.

Η/ο εκπαιδευτικός μπορεί να καταγράψει τις ποικίλες απαντήσεις των παιδιών, που αποτελούν αυθεντικές εκφράσεις της σκέψης, των εμπειριών και των ιδεών τους.

Τα παιδιά ζωγραφίζουν στη συνέχεια με κηρομπογιές και τεχνική του τσαλακωμένου χαρτιού τις δικές τους «βραχογραφίες». Τσαλακώνουν το χαρτί του μέτρου και μετά το ισιώνουν για να έχει την όψη της βραχώδους επιφάνειας. Ιστοσελίδες με πληροφορίες για βραχογραφίες αναφέρονται στις βιβλιογραφικές πηγές.

*Σημ. Η τεχνική Artful Thinking (AT) αναπτύχθηκε υπό την επιμέλεια του Project Zero του Πανεπιστημίου του Harvard, <http://www/pz.harvard.edu/vt/artfulthinking>. Δίνει έμφαση στη χρήση έργων τέχνης στην εκπαίδευση, με τα οποία δεν αναζητούνται προφανείς απαντήσεις, αλλά επιδιώκεται η αυτονομία της σκέψης και η καλλιέργεια της στοχαστικής ικανότητας των παιδιών.

Το μοντέλο D. Perkins επιδιώκει να καλλιεργήσει τη στοχαστική προσέγγιση με αφορμή ένα οπτικό ερέθισμα πλούσιο σε πολιτισμικές, συμβολικές και ερμηνευτικές αναφορές (έργο τέχνης), σε 4 φάσεις: απλή περιγραφή, ανοικτή και περιπετειώδης παρατήρηση, αναλυτική σε βάθος παρατήρηση, ολιστική παρατήρηση (σύνθεση, κριτικός στοχασμός).

(βλ. περισσότερα στο *Βασικό Επιμορφωτικό Υλικό, τόμος Α', Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης,*

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 2011, ιστοσελίδα: <http://www.epimorfosi.edu.gr>

Διαθέσιμος χρόνος για να ξεφυλλίσουν βιβλία με θέματα ζωής πρωτόγονης περιόδου ή να επισκεφτούν ιστοσελίδες σχετικές υπάρχει κατά την τελευταία περίοδο του ημερησίου προγράμματος.

«Πεινάω σαν λύκος» και άλλα γλωσσικά παιχνίδια

- **ΣΤΟΧΟΙ:** α. να διακρίνουν διαφορετικά μοντέλα οργάνωσης του λόγου (παροιμίες), να διακρίνουν τη διαφορά κυριολεκτικού και μεταφορικού λόγου, β. να εκφράζονται με ελεύθερη δραματική έκφραση, γ. να δημιουργούν εικαστικές αναπαραστάσεις χρησιμοποιώντας εμπειρίες, συναισθήματα, φαντασία. (Γλώσσα, προφορικός και γραπτός λόγος. Θέατρο: παντομίμα, Εικαστικά: εικονογράφηση.)

Μέθοδος: συζήτηση, παντομίμα σε μικρές ομάδες, ζωγραφική.

Υλικά: φάκελος με εικόνα λύκου εξωτερικά, κάρτες με 4-5 γραπτές παροιμίες.

Εισαγωγικά: Μέσα από τις παροιμίες για το λύκο - στις οποίες έρχεται πρώτος ανάμεσα στα ζώα - αναδεικνύονται διάφορα βιολογικά χαρακτηριστικά του, που αφορούν στη ζωή του και τα οποία συμβολικά αξιοποιούνται με αναλογικό συλλογισμό για να εκφράσουν διάφορες πραγματικότητες της ανθρώπινης κοινωνίας. Μπορούν να αξιοποιηθούν οι παρακάτω παροιμίες και ιδιωματισμοί:

- Πεινάω σαν λύκος!
- Γλίτωσε από (ή πήγε) το στόμα του λύκου!
- Ο λύκος στην αναμπουμπούλα χαίρεται
- Είναι ένας γερο-θαλασσόλυκος!
- Έβαλαν το λύκο να φυλάει τα πρόβατα!
- Ο λύκος κι αν εγέρασε κι άσπρισε το μαλλί του, ούτε τη γνώμη άλλαξε ούτε την κεφαλή του (ή: Ο λύκος κι αν γεράσει, την τριχιά δεν την αλλάζει)

Ο «λύκος του Μουσείου» στέλνει τις παροιμίες και καλεί τα παιδιά να βρουν τη σημασία τους, να τις παίξουν, να τις ζωγραφίσουν και να του στείλουν τις φωτογραφίες των εικονογραφήσεων, τις οποίες θα εκθέσει στο Μουσείο! Στην ολομέλεια, ακούγονται οι υποθέσεις και οι ιδέες των παιδιών, ενώ διεξάγεται μικρή συζήτηση για το τι εννοείται με κάθε έκφραση.

Ύστερα, συγκροτούνται μικρές ομάδες. Η κάθε ομάδα παίρνει τυχαία μια κάρτα με παροιμία, χωρίς να ξέρουν οι άλλοι ποια. Δίνεται χρόνος να προετοιμαστούν. Η/ο εκπαιδευτικός συντονίζει και βοηθάει. Κατόπιν, η κάθε ομάδα την αναπαριστά με παντομίμα, χρησιμοποιώντας αξεσουάρ από την τάξη, ενώ οι άλλες ομάδες προσπαθούν να καταλάβουν ποια παροιμία είναι.

Εικονογράφηση-Ζωγραφική: οι ομάδες εικονογραφούν τις παροιμίες, ζωγραφίζοντας τις δικές τους εικόνες, τις οποίες θα στείλουν και στο Μουσείο. Η/ο εκπαιδευτικός επιδιώκει όσο το δυνατόν συχνότερα να αφήνει χώρο στη δημιουργικότητα των παιδιών, παρά να διαθέτει έτοιμες εικόνες προσχεδιασμένες.

Παροιμίες για το λύκο βρίσκονται και στην ιστοσελίδα του «Αρκτούρου»: <http://arcturos.wordpress.com>

Παραμυθοδιαβάσματα: Ο λύκος στη μυθολογία και την παιδική λογοτεχνία

- ❑ **ΣΤΟΧΟΙ:** να αντιληφθούν ποικίλες οπτικές γωνίες του ζητήματος και να κατανοήσουν τη διαφορετική κατασκευή ιδεών μέσα στα λογοτεχνικά κείμενα των διαφόρων εποχών. (Γλώσσα: παραμύθι, προφορικός & γραπτός λόγος, Τέχνες: Θέατρο.)

Μέθοδοι: αφήγηση παραμυθιού με εικόνες, δραματοποίηση σε ομάδες, γλωσσικό παιχνίδι με καρτέλες.

Υλικά: κλασσικά παραμύθια (*Τα 3 γουρουνάκια, Ο λύκος και τα 7 κατσικάκια, Η Κοκκινোসκουφίτσα*), μύθοι του Αισώπου (Ο λύκος και ο σκύλος, Ο λύκος και η κασίκα, Ο λύκος και η αλεπού κλπ), σύγχρονα παραμύθια (*Τα 3 μικρά λυκάκια, Ο λύκος ξαναγύρισε, Το γεύμα των λύκων* κλπ), αξεσουάρ δραματοποίησης.

Εισαγωγικά: η παρουσίαση αφηγηματικών έργων με θέμα το λύκο, σε διαφορετικά περιβάλλοντα διαχρονικά, δηλ. άλλοτε και τώρα, αναδεικνύει τις διαφορετικές αντιλήψεις των εποχών για τη σχέση του με τη φύση και τον άνθρωπο. Στην ελληνική αρχαιότητα ο λύκος ήταν ζώο σεβαστό για τη δύναμη του, ενώ πολλές αναφορές γίνονταν με το όνομα του, όπως Λύκειος Απόλλων. Κατά το 500 π.Χ. τοποθετούνται οι μύθοι του Αισώπου, στους οποίους αναδεικνύεται άλλοτε θετική και άλλοτε αρνητική εικόνα, αφού ο δημιουργός τους είχε απώτερο σκοπό να αποδώσει ηθικά διδάγματα όσο το δυνατόν συντομότερα με στερεότυπες εικόνες ζώων. Στη ρωμαϊκή περίοδο, σύμφωνα με τη μυθολογία, το 753π.Χ. ο Ρωμύλος και ο Ρώμος εγκαταλελειμμένα παιδιά, σώθηκαν από μια λύκαινα που τα θήλασε και τα μεγάλωσε. Στο μέρος που σώθηκαν θεμελίωσαν την πόλη Ρώμη προς τιμήν της λύκαινας. Η περίοδος των κλασσικών παραμυθιών (Η Κοκκινোসκουφίτσα του Charles Perrault ξαναγραμμένη μεταγενέστερα από τους αδελφούς Grimm το 19^ο αιώνα, Τα 3 γουρουνάκια, Ο λύκος και τα 7 κατσικάκια) αντανάκλα τις προκαταλήψεις του Μεσαίωνα, φέροντας την αρνητική εικόνα του κακού λύκου που τρώει ανθρώπους. Στα σημερινά παραμύθια επιδιώκεται να αναδειχθεί μια θετική εικόνα του ζώου, συμβόλου άγριας ζωής και ελευθερίας, λόγω και της προστασίας του ως απειλούμενου είδους, φτάνει όμως μερικές φορές στο όρια της διαστρέβλωσης.

Προτεινόμενες δραστηριότητες, μετά την αφήγηση κλασσικών, σύγχρονων παραμυθιών, μύθων του Αισώπου, ευέλικτα πριν και μετά την επίσκεψη στο Μουσείο μπορούν να οργανωθούν, όπως:

- **Δραματοποίηση** σκηνών ή παραμυθιών από τα παραπάνω σε ομάδες
- **Γλώσσα:** ο λύκος στους τίτλους των παραμυθιών, παιχνίδι με τις καρτέλες των τίτλων, εντοπίζεται η κοινή λέξη σε όλα «λύκος», που είναι άλλωστε και ο πρωταγωνιστής, φτιάχνονται νέοι τίτλοι με την καρτέλα-λέξη «λύκος» κ.λ.π.
- **Ιστοριογραμμή:** τα μέχρι τώρα διαβασμένα παραμύθια μπορεί να τοποθετηθούν σε ιστοριογραμμή, ή ό,τι άλλο προτείνουν τα ίδια τα παιδιά

Λύκε - λύκε είσαι κακός; Λύκε - λύκε είσαι καλός;

- ❑ **ΣΤΟΧΟΣ:** Να κατηγοριοποιήσουν, σύμφωνα με τις ιδέες τους και ενεργοποιώντας την κριτική σκέψη, τις «εικόνες» του λύκου των βιβλίων, μέσα από επιμέρους χαρακτηριστικά (Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, 2^ο και 3^ο επίπεδο, μεθοδολογία από Μαθηματικά, επίλυση προβλήματος & Γλώσσα.)

Μέθοδος: επίλυση προβλήματος* με ανάλυση χαρακτήρων, συζήτηση και κατηγοριοποίηση αυτών. Η μεθοδολογία διαφοροποιείται ανάλογα με την ηλικία και γνωστική ανάπτυξη των μαθητών (περισσότερα μεγάλα νήπια.)

Υλικά: όλα τα παραμύθια που έχουν παρουσιαστεί έως τώρα (π.χ. μύθοι του Αισώπου, παραμύθια με την παραδοσιακή εικόνα του λύκου, σύγχρονα παραμύθια κλπ) και εικόνες-αντίγραφα λύκων από το καθένα, χαρτόνι.

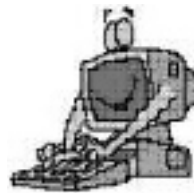
Η προβληματική που τίθεται είναι για το ποια εικόνα-χαρακτήρας του λύκου είναι η πιο αντιπροσωπευτική τελικά μέσα απ' όλα τα γραπτά κείμενα:

Ο λύκος είναι χορτοφάγος, κρεατοφάγος, καλός, κακός, σωτήρας, εξημερωμένος, δυνατός, άγριος, τρομακτικός, κοινωνικός, μοναχικός, ευγενικός, έξυπνος, πονηρός, αφελής-ευκολόπιστος, κ.λ.π. ;

Τα παιδιά αναλύουν τα χαρακτηριστικά του σε κάθε παραμύθι, ενεργοποιώντας την κριτική σκέψη. Συνδέουν την εικόνα-χαρακτήρα του με τη σχέση ανθρώπου - φύσης (ζώα), όπως παρουσιάζεται στην εποχή συγγραφής του παραμυθιού. Κατόπιν, ομαδοποιούν ανάλογα με τα χαρακτηριστικά σε κατηγορίες, χρησιμοποιώντας τις εικόνες-αντίγραφα, σύμφωνα με τις δικές τους αυθεντικές ιδέες. Με το συντονισμό του εκπαιδευτικού, παροτρύνονται σε συζήτηση και κριτική των όσων παρουσιάζονται (π.χ. η διαφορετική οπτική στα σύγχρονα παραμύθια ξεκινά μεν από την αφετηρία προστασίας του απειλούμενου αυτού είδους, όμως μερικές φορές διαστρεβλώνεται η εικόνα του, όπως όταν για να φανεί συμπαθητικός στους αναγνώστες παρουσιάζεται «καλός» και χορτοφάγος.)

*Η επίλυση προβλημάτων αναφέρεται ως προς 3 κατευθύνσεις: α. Λήψη απόφασης (επιλογή μεταξύ εναλλακτικών), π.χ. ανάλυση των χαρακτηριστικών της εικόνας του λύκου σε κάθε παραμύθι, ώστε να μπορέσουν να φτάσουν με κατηγοριοποίηση και κριτική σκέψη στην απόφαση-διαπίστωση για την πραγματική εικόνα του, β. Ανάλυση και σχεδιασμός συστημάτων, π.χ. ανάλυση των μερών και των σχέσεων ενός μουσείου, με στόχο την κατασκευή μουσείου εκθεμάτων ευαισθητοποίησης άγριων απειλούμενων ζώων, γ. Υπέρβαση εμποδίων, π.χ. τι κάνω αν βρω ένα τέτοιο πληγωμένο ζώο. (Κουλαϊδής, 2007.)

Φτιάχνουμε ταινίες για λύκους; (ANIMATION)

- **ΣΤΟΧΟΣ:** εφαρμογή γνώσεων με χρήση νέων τεχνολογιών (ΤΠΕ, τεχνικές animation).

Μέθοδος: εκπαίδευση με τη χρήση των νέων τεχνολογιών, εργασία σε ομάδες. (Προαπαιτούμενες γνώσεις μεθοδολογίας animation για τον εκπαιδευτικό.)

Υλικά, μέσα, λογισμικό: χαρτόνια, χρώματα σχεδίου και ζωγραφικής, ψηφιακή φωτογραφική μηχανή, υπολογιστής, το λογισμικό moviemaker.

Δραστηριότητα animation («εμψύχωση», ζωντάνεμα): σε αυτήν αξιοποιούνται τα μέχρι τώρα γνωστά και διαβασμένα παραμύθια. Τα παιδιά σε ομάδες μπορούν με τη βοήθεια και το συντονισμό του εκπαιδευτικού σταδιακά:

α) να σχεδιάσουν ανά ομάδα το σενάριο μιας σκηνής εκάστου παραμυθιού,

β) να κατασκευάσουν με ζωγραφική και κολάζ το σκηνικό και τους ήρωες,

γ) να δώσουν τίτλο,

δ) στη συνέχεια να κινήσουν τους ήρωες μέσα στο σκηνικό εκτελώντας το σενάριο,

ε) να φωτογραφίζουν συνεχώς κάθε στιγμή κίνησης,

στ) να εφαρμόσουν τις σχετικές τεχνικές της τεχνολογίας για να φτιάξουν την ταινία τους εισάγοντας τις φωτογραφίες στο λογισμικό *moviemaker*.

Προέκταση: τα παιδιά είναι ελεύθερα να προεκτείνουν και να δώσουν τη δική τους οπτική ή τέλος σε κάθε παραμύθι, ή σε επόμενη οργανωμένη μαθησιακή εμπειρία παροτρύνονται να δημιουργήσουν ευθύς εξ αρχής τη δική τους αυθεντική ιστορία για ένα λύκο και να την κάνουν ταινία.

Ένας λύκος με ονοματεπώνυμο για τη βιβλιοθήκη μας: *Canis lupus*, κατασκευή εικονογραφημένου βιβλίου για το λύκο

- **ΣΤΟΧΟΣ:** α. να αναπαραστήσουν τις συγκροτημένες γνώσεις τους με ποικίλες καταγραφές, β. να συνειδητοποιήσουν την ατομική ευθύνη και να δράσουν συλλογικά ως υπεύθυνοι πολίτες ενημερώνοντας ευρύτερο κοινό (Φυσικές επιστήμες: ενότητα ζωντανοί οργανισμοί, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση 4^ο επίπεδο, μεθοδολογία από τα Μαθηματικά, τη Γλώσσα, τις Τέχνες-εικαστικά).

Μέθοδος: εργασία σε ζευγάρια και σε μικρές ομάδες.

Υλικά: υλικό καταγραφών προηγούμενων ημερών, φωτογραφίες, εικόνες, σχέδια.

Η κατασκευή του εικονογραφημένου βιβλίου για το λύκο, με κολάζ εικόνων, ζωγραφική κλπ. μπορεί να έχει ξεκινήσει αδρομερώς ήδη από την πρώτη ημέρα του εκπαιδευτικού σεναρίου. Έτσι, κατά την ώρα των ελεύθερων δραστηριοτήτων των ημερών υλοποίησης, τα παιδιά δουλεύουν περιστασιακά σε ζευγάρια ή μικρές ομάδες ταξινομώντας το εκάστοτε υλικό (καταγραφές, εικόνες, σχέδια, φωτογραφίες κλπ), επεξεργαζόμενο όπου χρειάζεται.

Η τελική κατασκευή μπορεί να αποφασιστεί στην ολομέλεια ως ανάγκη περιβαλλοντικής συλλογικής δράσης, με παρουσίαση όλων αυτών που έμαθαν, σε ευρύτερο κοινό. Διεξάγεται συζήτηση, τα παιδιά προτείνουν ιδέες για το εξώφυλλο, τις ενότητες, τις βάζουν στη σειρά, μοιράζονται την τελική επιμέλεια για αυτές (π.χ. προσθέτουν γραπτό λόγο, λεζάντες, προτάσεις, αριθμητικά σύμβολα, όπως αριθμού μικρών στη γέννηση κλπ), κατανέμουν άλλες αρμοδιότητες, ενώ με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού περιλαμβάνεται και η αξιολόγηση της συνολικής δουλειάς από τα ίδια τα παιδιά.

Με στόχο τη διεύρυνση του κοινού ευαισθητοποίησης και τη συνεργασία με την οικογένεια το βιβλίο διαμέσου του σαρωτή αποθηκεύεται στον υπολογιστή και αναπαράγεται ένα ηλεκτρονικό αντίτυπο για όλους. Τα παιδιά διοργανώνουν εκδήλωση παρουσίασης στους γονείς κατά την οποία μοιράζουν το αντίτυπο ή το παρουσιάζουν σε άλλες τάξεις νηπιαγωγείου ή πλησιέστερου

δημοτικού σχολείου, στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης ευρύτερου κοινού, γεγονός που αποτελεί συλλογική δράση, εντασσόμενη στο 4^ο επίπεδο της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Στην ιστοσελίδα <http://www.supercoloring.com/pages/category/mammals/wolfs/> διατίθενται ασπρόμαυρα έτοιμα σκίτσα λύκου για ζωγραφική, πιθανόν για χρήση που αποφασίζεται συμπληρωματικά κάποιες φορές, γιατί όπως είναι γνωστό, οι αυθεντικές δημιουργίες των παιδιών έχουν παιδαγωγικά και αισθητικά ανώτερη αξία.

Εναλλακτικά, σχεδιάζεται μπλογκ του σχολείου (με συνεργασίες), όπου αναρτάται όλο το αυθεντικό αυτό υλικό και τίθεται έτσι στη διάθεση ευρύτερου κοινού. Η ακόμα, τα παιδιά δημιουργικά συγγράφουν/εικονογραφούν παραμύθι, που μπορεί να μετατραπεί σε ηλεκτρονικό αρχείο και να αναρτηθεί σε εκπαιδευτική ιστοσελίδα.

Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση για τη μάθηση είναι η διαδικασία συλλογής, σύνθεσης και ερμηνείας πληροφοριών, που προκύπτουν από τις καθημερινές μαθησιακές εμπειρίες στην τάξη και γίνεται με σκοπό να συμβάλλει στη λήψη αποφάσεων για τη μάθηση και τη διδασκαλία.

Στη διαμόρφωση και λήψη των αποφάσεων αυτών εμπλέκεται τόσο η/ο εκπαιδευτικός, όσο και ο μαθητής και η οικογένεια του.

Κριτήρια. Στο Νηπιαγωγείο η αξιολόγηση προτείνεται να είναι διαρκής, ενσωματωμένη στις καθημερινές ανάγκες των παιδιών και της ανάπτυξης του προγράμματος, ενώ λαμβάνει υπόψη τις ατομικές διαφορές, τα ενδιαφέροντα, τις επιθυμίες και τις κοινωνικο-πολιτισμικές αφετηρίες των παιδιών.

Μορφές και τεχνικές. Η/ο εκπαιδευτικός προτείνεται να εφαρμόζει αρχική, διαμορφωτική και τελική αξιολόγηση και να χρησιμοποιεί εναλλακτικές, αυθεντικές μεθόδους και τεχνικές:

- τήρηση ημερολογίου,
- καταγραφές συστηματικής παρατήρησης,
- φάκελο εργασιών (portfolio),
- καταγραφή της πορείας και των αποτελεσμάτων των σχεδίων εργασίας.

Από την άλλη πλευρά, τα ίδια τα παιδιά ενθαρρύνονται να αξιολογούν τη δουλειά τους σε καθημερινή βάση στο πλαίσιο της **αυτοαξιολόγησης**, καθώς και να καταγράφουν την πορεία των σχεδίων εργασίας και να αποφαινούνται για τα αποτελέσματα.

(ΔΕΠΠΣ, 2004, & Νέα Προγράμματα Σπουδών Νηπιαγωγείου & Δημοτικού Σχολείου, Π.Ι. 2011).

Βιβλιογραφία

- Αμπαρτζάκη Μαρία & Συνώδη Ευανθία (επιστ. επιμ.) (2011). Προγράμματα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Θεωρία και πράξη, Αθήνα: Πεδίο.
- Cheminée Pascale. (2009). Tout sur le loup. EU: Circonflexe.
- Δεληκανάκη Νίκη, Κοκολάκη Ρένια, Νοϊδου Μαρία. (2000). Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Προσχολική ηλικία. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- ΔΕΠΠΣ για το Νηπιαγωγείο. (2004). ΦΕΚ 303,304/13.3.2003. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.
- Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης
- Fisher, D. & Frey, N. (2008). *Better learning through structured teaching. A framework for the gradual release of responsibility*. Virginia: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Αξιοποίηση και Εφαρμογή των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη, τεύχος 1 Γενικό Μέρος, α' έκδοση. (6/2/2010). Πάτρα: ΕΑΙΤΥ.
- Επιμορφωτικό υλικό για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στα Κέντρα Στήριξης Επιμόρφωσης, Αξιοποίηση και Εφαρμογή των ΤΠΕ στη διδακτική πράξη, τεύχος 2 Κλάδοι ΠΕ 60/70, β' έκδοση. (26/5/2008). Πάτρα: ΕΑΙΤΥ.
- Κουλαϊδής Βασίλης (επιμ.). (2007). Σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις για την ανάπτυξη της Κριτικής - Δημιουργικής Σκέψης. Για Α/θμια Εκπ/ση. Αθήνα: ΟΕΠΕΚ.
- Kuhlthau, C., Maniotes, L.K., & Caspari, A. K. (2007). *Guided inquiry: Learning in the 21st Century*. Westport, Connecticut: Libraries Unlimited.
- Κουλούρη Πηνελόπη. (2010). Το Animation σε τάξεις των μικρών παιδιών. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Ματσαγγούρας Ηλίας.(2006). Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση. Αθήνα: Γρηγόρη, 2^η έκδοση.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Πρόγραμμα Σπουδών Νηπιαγωγείου*.
- Χρυσοφίδης Κώστας. (2011). Διαθεματική προσέγγιση της γνώσης. Αθήνα: Δίπτυχο, 2^η έκδοση.

<http://digitalschool.minedu.gov.gr/info/newps.php> Νέα Προγράμματα Σπουδών για το Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό Σχολείο, Π.Ι., 2011.

<http://www.epimorfosi.edu.gr> Επιμορφωτικό υλικό του Μείζονος Προγράμματος Επιμόρφωσης εκπαιδευτικών από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2011.

http://kpe-kastor.kas.sch.gr/biodiversity_site/contents.htm Η ιστοσελίδα του ΚΠΕ Καστοριάς διαθέτει πολύ πλούσιο υλικό για τη βιοποικιλότητα, για εκπαιδευτικούς.

<http://www.arcturos.gr> Η ιστοσελίδα του *Αρκτούρου* (ελληνική περιβαλλοντική οργάνωση).

<http://www.callisto.gr/lykos.php> Βαλκανική σελίδα της περιβαλλοντικής οργάνωσης *Καλλιστώ* στα ελληνικά με καλό πληροφοριακό υλικό για το λύκο.

http://www.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_kathcommon_1_16/04/2007_1286537 Πολύ κατατοπιστικό άρθρο της εφημερίδας ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ για το λύκο.

<http://www.lcie.org> Large Carnivore Initiative for Europe: Πρωτοβουλία για τα μεγάλα σαρκοφάγα ζώα της Ευρώπης, υποστηρίζεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

<http://www.kora.ch/sp-ois/wolf-ois/index.htm> Ιστοσελίδα «θυγατρική» της παραπάνω στην αγγλική γλώσσα με πληροφορίες για το λύκο.

http://www.wild.uzh.ch/wolf/f/index_f2.htm Πολύ καλή ελβετική ιστοσελίδα στη γαλλική γλώσσα για τα άγρια ζώα με προσεγμένο υλικό για το λύκο.

<http://www.wolves.de> Ιστοσελίδα της Γερμανικής Ένωσης για την προστασία των λύκων στη γερμανική και στην αγγλική γλώσσα. Στο μέρος wolf pictures (gallery) έχει πολλές ωραίες φωτογραφίες λύκων.

www.searchingwolf.com Στην ενότητα «pictures» έχει πολύ πλούσιο φωτογραφικό υλικό καθώς και μικρά βίντεο και αρχεία ήχων που αποθηκεύονται, κυρίως τραβηγμένα σε καταφύγια-πάρκα προστασίας λύκων.

<http://www.supercoloring.com/pages/category/mammals/wolfs/> Σχέδια λύκου.

Η **εικόνα της βραχογραφίας του λύκου** από το σπήλαιο **Font-de-Gaume** aux Eyzies (περιοχή Dordogne, Γαλλία): Λύκος. Illustration © Henri Breuil's painting illustrating the rock art painting. (περίπου 12.000 πΧ). Στην έκδοση του 1910 των Capitan, L., Breuil, H. and Peyrony, D. *La Caverne de Font-de-Gaume aux Eyzies (Dordogne)*. Monaco. Ανασύρθηκε από την παρακάτω ιστοσελίδα:

<http://www.originsnet.org/upgallery1animals/pages/g%29fdgwolfbreuil.htm>

Η σπηλιά **Font-de-Gaume** διαθέτει τα καλύτερα δείγματα (80 βίσωνες, 40 άλογα, 20 μαμούθ) πολύχρωμων βραχογραφιών, του 17.000 π.Χ., μετά τη σπηλιά του **Lascaux** της Ν. Γαλλίας. Άλλες πολύ ωραίες βραχογραφίες ανακαλύφθηκαν στη σπηλιά **Chauvet** (Ν. Γαλλία), στη σπηλιά **Altamira** (Β. Ισπανία).

Ο Λύκος των Παπαμεθίων
και ο Λύκος της Ρύσης

**ΜΟΥΣΕΙΟ ΦΥΣΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ**
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

